

УДК 159.955.1:316.343-054.5]:[351.862.4:342.78](477.52/.6)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-52>

Віталій КУРИЛО,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член Національної академії педагогічних наук України,

перший проректор

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *mail@luguniv.edu.ua*

Олена КАРАМАН,

orcid.org/0000-0002-8541-9972

доктор педагогічних наук, професор,

ректор

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(Полтава, Україна) *mail@luguniv.edu.ua*

Вікторія СТЕПАНЕНКО,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *stepanenko.viktoria@vnu.edu.ua*

ДІАГНОСТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТА НАВЧАННЯ НАВИЧКАМ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ОСІБ СТАРШОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ¹

У статті звернено увагу на проблеми осіб старшого віку в умовах війни, пов'язані з інформаційними загрозами, нестачею отримання актуальної і правдивої інформації, що може призводити до їх дезорієнтації в інформаційному просторі, відчуття ними втрати контролю і безпорадності. Обґрунтовано діагностичний інструментарій щодо визначення рівня сформованості критичного мислення осіб старшого віку, враховуючи показники ціннісно-потребового, гностично-процесуального і регулятивно-оцінювального критеріїв. Акцентовано увагу на показниках стереотипності, гнучкості, самостійності мислення, операцій і механізмів критичного мислення, сформованості умінь працювати з інформацією з метою вирішення проблем, мовно-розумової креативності, особистісної рефлексії, емоцій і поведінки, психологічних ресурсів особистості, здатності до самоконтролю, соціальної активності. Наголошено на потребі навчання людей старшого віку навичкам критичного осмислення. Визначено особливості такого навчання: формування невеликих навчальних груп з урахуванням рівня навичок і досвіду учасників; асоціювання з позитивним та успішним досвідом на початковому етапі навчання; емпатійність викладача та доцільність застосування «горизонтальної» моделі навчання; чітка структурованість і дозованість навчального матеріалу, його адаптованість до кожної вікової групи; важливість спілкування та особистої взаємодії; використання інструментів генеративного штучного інтелекту для підтримки критичного мислення шляхом усунення бар'єрів, пов'язаних з обізнаністю, мотивацією і здібностями людей похилого віку. Виокремлено особливості навчання внутрішньо переміщених осіб похилого віку: конфіденційність особистої інформації; врахування емоційної вразливості відповідної категорії громадян; їх спільне навчання у групі разом з жителями місцевих громад.

Ключові слова: війна, внутрішньо переміщена особа, діагностичний інструментарій, критичне мислення, навчання навичкам критичного мислення, особа старшого / похилого віку.

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Vitalii KURYLO,

orcid.org/0000-0003-2471-3358

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Full Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine,

First Vice-Rector

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua

Olena KARAMAN,

orcid.org/0000-0002-8541-9972

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Rector

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Poltava, Ukraine) mail@luguniv.edu.ua

Viktoriia STEPANENKO,

orcid.org/0000-0002-5793-3069

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor;

Professor at the Department of Social Work and Higher School Pedagogy

Lesya Ukrainka Volyn National University

(Lutsk, Ukraine) stepanenko.viktoriia@vnu.edu.ua

DIAGNOSTIC TOOLKIT AND CRITICAL THINKING SKILLS TRAINING OF THE ELDERLY PEOPLE IN WARTIME CONDITIONS¹

The article draws attention to the problems of elderly people in wartime conditions, related to information threats, lack of receiving relevant and truthful information, which can lead to their disorientation in the information space, a feeling of loss of control and helplessness. The diagnostic toolkit for determining the level of formation of critical thinking of elderly people is substantiated, taking into account indicators of value-need, gnostic-procedural and regulatory-evaluative criteria. Attention is focused on indicators of stereotypy, flexibility, independence of thinking, operations and mechanisms of critical thinking, formation of skills to work with information in order to solve problems, linguistic and mental creativity, personal reflection, emotions and behaviour, psychological resources of the individual, ability to self-control and social activity. The need to teach elderly people the skills of critical thinking is emphasized. The features of such training are determined: the formation of small training groups taking into account the level of skills and experience of participants; association with positive and successful experience at the initial stage of training; teacher empathy and the feasibility of using a "horizontal" learning model; clear structuring and dosage of educational material, its adaptability to each age group; the importance of communication and personal interaction; the use of generative artificial intelligence tools to support critical thinking by removing barriers related to the awareness, motivation and abilities of elderly people. The features of training internally displaced elderly people are highlighted: confidentiality of personal information; taking into account the emotional vulnerability of the relevant category of citizens; their joint training in a group together with residents of local communities.

Key words: war, internally displaced person, diagnostic toolkit, critical thinking, critical thinking skills training, seniors / elderly people.

Постановка проблеми. Україна має найбільший відсоток людей похилого віку, які постраждали від війни в одній країні світу (Help Age International, 2022). Так, за даними УВКПЛ ООН у період із лютого по вересень 2022 року особи похилого віку становили 34% від убитих і 28% від поранених людей. За період війни у 2014–2021 рр. вони становили близько 30% від загальної кількості нещасних випадків серед цивільного населення (Amnesty International, 2022). В умовах

російсько-української війни люди старшого віку, особливо ті, що перебувають на особливо небезпечних і тимчасово окупованих територіях, на тлі проблем, пов'язаних з нестачею їжі, питної води, ліків, засобів гігієни, порушенням водопостачання, відключенням електроенергії через активні обстріли та авіаудари з боку РФ, також стикаються з інформаційними загрозами, нестачею отримання актуальної і правдивої інформації, що може призводити до їх дезорієнтації в інформаційному

¹ The publication contains the results of research conducted with the grant support of the National Research Foundation of Ukraine within the framework of the project 2021.01/0021 Formation of Critical Thinking of Citizens as a Security Factor in the Conditions of Armed Violence and Information Aggression in the East of Ukraine.

просторі, в якому переважають онлайн-медіа, відчуття ними втрати контролю і безпорадності. Це негативно впливає на їх фізичний і психологічний стан та збільшує ризик маніпулювання свідомістю. У такій ситуації постає питання поінформованості людей старшого віку щодо політичних подій в країні, їхнього критичного осмислення, а також визначення рівня сформованості у відповідної категорії громадян навичок критичного мислення, їх медіаграмотності та адаптації до реалій цифрового, медіатизованого світу (Медіграмотність для людей старшого віку, 2023).

Аналіз досліджень. Когнітивні функції відіграють важливу роль у формуванні способу мислення, здатності людини до пізнання, навчання, запам'ятовування, концентрації уваги, аналізу інформації та прийняття рішень (Coursera, 2025). Досліджуючи когнітивні функції людей похилого віку, С. Borders і S. Sajjadi зазначають, що ця категорія людей є унікальною популяцією не лише через свою вразливість до когнітивних розладів, але й через діагностичні труднощі визначення цих показників. Соціальна ізоляція людей старшого віку може слугувати наслідком чи провокатором порушень когнітивних функцій. Інструменти діагностики серед людей похилого віку на сьогоднішній день залишаються особливо обмеженими (Borders & Sajjadi, 2021).

Досліджуючи когнітивні функції людей похилого віку з низьким рівнем освіти, J. Tavares-Júnior, A. de Souza, G. Alves та ін. звертають увагу на ще більшу складність пошуку і підбору діагностичних інструментів для відповідної категорії громадян. Учені це пов'язують з недостатнім встановленням порогових значень для психометричних властивостей когнітивних тестів серед дорослих з низьким рівнем освіти, а також з незначною кількістю досліджень, у яких здійснювалася відповідна оцінка.

S. Jiang і P. Li звертають увагу, що у роботі з людьми похилого віку комплексна гериатрична оцінка повинна бути основною і невід'ємною частиною. Така оцінка передбачає використання специфічних інструментів діагностики з метою узагальнення стану осіб старшого віку у кількох сферах, що включає діагностику їх фізичного, психологічного, психічного, когнітивного, соціального та інших станів, які можуть впливати на загальний стан здоров'я людини похилого віку (Jiang & Li, 2016).

I. Batista, K. Queiroz та ін., займаючись пошуком доступних інструментів для скринінгу когнітивних функцій людей похилого віку, розробили тест цифрової пам'яті та навчання (DMLT), мета

якого полягає в оцінці епізодичної декларативної пам'яті шляхом слухо-вербального навчання. Тест був апробований на 18 респондентах старшого віку, тому для підтвердження його ефективності необхідні подальші дослідження (Batista, Queiroz, de Souza Menezes, Junior & Marçal, 2025).

М. Niechcial, E. Vaportzis, A. Gow дослідили переконання людей щодо того, що може підтримувати або навіть покращувати навички мислення в похилому віці. Вони виявили, що серед способів покращення навичок мислення з віком багато респондентів виокремлюють фізичну і розумову активність, підтримку позитивного ставлення, запобігання погіршенню стану, залученість і товариськість (Niechcial, Vaportzis & Gow, 2019).

М. Hossová і M. Švecová провели дослідження, спрямоване на розвиток компетенцій критичного мислення у людей похилого віку віком від 65 років. Ними представлено своєрідну концепцію освіти людей похилого віку, яка, у першу чергу, спрямована на підвищення рівня критичного мислення цієї категорії громадян та, водночас, покращує якість їх життя в цифровому суспільстві, допомагає зменшити розрив між поколіннями і соціальну ізоляцію (Hossová & Švecová, 2024).

Аналіз наукових праць зазначених та інших учених підтвердив актуальність і недостатню вивченість проблеми дослідження, що обумовило потребу у пошуку діагностичного інструментарію та вивчення особливостей навчання навичкам критичного мислення осіб старшого віку, яке постає одним із компонентів їх інформаційно-психологічної безпеки в умовах війни.

Мета статті – обґрунтувати діагностичний інструментарій щодо визначення рівня сформованості критичного мислення осіб старшого віку та визначити особливості їх навчання навичкам критичного мислення в умовах війни.

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантової підтримки Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021 «Формування критичного мислення громадян як чинник безпеки в умовах збройного насилля та інформаційної агресії на Сході України».

Виклад основного матеріалу. Здійснюючи пошук діагностичного інструментарію щодо визначення рівня сформованості критичного мислення, зупинимося на основних критеріях його вибору. У дослідженні Л. Ткаченко звертається увага на такі показники: потреби і цінності, знання про сутність і механізми критичного мислення, сформованість умінь працювати з інформацією з метою вирішення проблем, гнучкість,

самостійність мислення, соціальна активність, здатність до самоконтролю, рефлексія, емоції і поведінка. Відповідно до зазначених показників дослідницею виокремлено ціннісно-потребовий, гностично-процесуальний і регулятивно-оцінювальний критерії (Ткаченко, 2015). Зазначені критерії було взято за основу вибору діагностичного інструментарію в межах нашого дослідження та адаптовано відповідно до вікового показника, який передбачає урахування особливостей людей старшого віку.

За *ціннісно-потребовим критерієм* виокремимо методику «Стереотипи мислення» (Яковенко, 2017: 31–35), яка дозволяє зрозуміти уявлення людей похилого віку про певні групи людей, явища чи ситуації. Методика дає можливість оцінити частоту помилкових стереотипів в індивідуальному мисленні та визначити коефіцієнт стереотипності мислення. Слід зазначити, що стереотипи роблять процес мислення однолінійним, догматичним і нетворчим. Їх дія особливо небезпечна в умовах недостачі інформації, коли людина керується у своїх висновках і рішеннях відносно людей і ситуацій минулим досвідом. Подолання таких стереотипів у людей похилого віку може сприяти застосування техніки нейтралізації помилкового стереотипу, основна ідея якої – зміна судження з помилковим стереотипом на судження без помилкового стереотипу.

Гностично-процесуальний критерій. Добираючи діагностичний інструментарій, спрямований на визначення рівня сформованості критичного мислення у людей похилого віку, нами проаналізовано дослідження А. Веріжнікової, в якому використано Тест оцінки критичного мислення Л. Старкі (в адаптації Є. Луценко). Перевагою зазначеного тесту є те, що він розрахований на людей віком від 16 до 70 років і більше, включає в себе такі операції критичного мислення, як логіка, індукція, дедукція, емоційний контроль, аналіз, синтез, здатність відокремлювати припущення від фактів тощо (Веріжнікова, 2024).

Для дослідження рівня творчого потенціалу особистості у період пізньої дорослості можна використовувати різноманітні задачі, головоломки на виявлення кмітливості, творчої уяви, здатності до подолання інерції мислення, комбінування тощо, а також спеціальні тести креативності, одним із яких є тест С. Медніка «Ваш творчий потенціал», спрямований на діагностування вербальної (мовно-розумової) креативності (Турина, 2007: 116–119).

Регулятивно-оцінювальний критерій. Слід зазначити, що поведінка людини в ситуації неви-

значеності може бути технологічно продуктивною тільки у випадку незалежності власних ідей, оцінок, цінностей, рефлексивного досвіду від інших. Відповідно, технологізація процесу збереження психологічного здоров'я людей похилого віку можлива за рахунок залучення деяких особистісних феноменів, зокрема рефлексії, яка в умовах невизначеності може не тільки уточнювати мету, але й визначати зміст технології збереження психологічного здоров'я. Крім того, застосування такого підходу стимулює розвиток критичного мислення (Курова, 2022). Діагностувати особистісну рефлексію, визначити особливості характеристик власного Я у свідомості можна за допомогою Тесту діагностики рефлексії Л. Пономаренко (метод особистісних конструктів – модифікована техніка репертуарних решіток Дж. Келлі) (Бугерко, 2009; Мукій, 2012).

В аспекті дослідження критичного мислення як складової резильєнтності особистості в умовах війни зазначимо: психологами висунуто припущення, що подолання людиною викликів пов'язане з її вмінням реалістично оцінити власні ресурси. Крім того, у практичній діяльності психологів і соціальних працівників активно застосовується принцип опори на ресурси клієнта, які є ознакою конструктивного подолання кризи. Так, наприклад, до позитивних ресурсів особистості вчені відносять такі цінні сильні сторони характеру, як креативність, допитливість, неупередженість, інтерес до навчання, мудрість, чесність, хоробрість, наполегливість, соціальний інтелект, поміркованість, розсудливість, саморегуляцію, почуття гумору та ін. (Park & Peterson, 2009).

Для резильєнтності особистості в умовах війни важливими є здатності людини: обирати продуктивні когнітивні стилі реагування на надзвичайні обставини; раціонально використовувати власні ресурси за таких обставин; бачити причини і наслідки стресу; глибоко мислити; переробляти великі обсяги і потоки інформації; зібраність; розсудливість; спостережливість тощо (Курило & Степаненко, 2023). У цьому аспекті для визначення психологічних ресурсів особистості та її умінь ними оперувати доцільним є застосування Опитувальника психологічної ресурсності особистості (О. Штепа), за яким психологічні ресурси особистості розглядаються «як диспозиції інтенційності, що актуалізуються у ситуаціях морального самовизначення як можливість і спосіб надання життю сенсовості та зумовлюють транспонування результату проживання людиною складних життєвих ситуацій у її унікальний життєвий досвід» (Штепа, 2018).

Шкали, які включені в Опитувальник психологічної ресурсності особистості, вміщують у собі такі характеристики, як: упевненість у собі; автономність у прийнятті рішень та самодостатність у подоланні складних життєвих ситуацій; творчість і неординарність; прагнення до мудрості, яке включає в себе вміння вчитися, розуміти сенс через прагнення до істини, ставати освіченішим та передавати знання іншим; знання власних психологічних ресурсів та вміння їх оновлювати, самостійно долати складні життєві ситуації та допомагати в цьому іншим; знання способів зменшення та позбавлення напруги, вміння їх задіювати з метою заспокоєння та відчуття внутрішньої рівноваги тощо. Позитивні результати апробації цього опитувальника, зокрема кількісні (в опитуванні взяли участь 2735 осіб), вікові (респонденти віком 17–76 років), статусні (працездатні, домогосподарки, пенсіонери, інші категорії громадян) та інші показники дають підстави можливості його застосування у роботі з людьми похилого віку.

Слід також зазначити, що для дослідження рівня сформованості окремих складових критичного мислення вчені рекомендують опитувальник Р. Кеттела «Шістнадцять особистісних факторів» (16 PF), який застосовують для детальнішого вивчення осіб з вищим рівнем освіти і культури, дорослих з достатнім і різноманітним життєвим досвідом. Наприклад, Л. Ткаченко для дослідження рівня сформованості певних складових критичного мислення до уваги бралися такі показники факторів зазначеного опитувальника: фактор В – «інтелект»; фактор Н – «нерішучість – сміливість»; фактор Q1 – «консерватизм – радикалізм»; фактор Q2 – «конформізм – нонконформізм»; фактор Q3 – «низький самоконтроль – високий самоконтроль» (Ткаченко, 2015).

Звернемо увагу, що віднесення діагностичних методик до певного критерію є досить умовним, оскільки вони вміщують у собі показники, які можна віднести і до інших критеріїв. Однак у цьому питанні автори керувалися принципом «переважання більшості», який передбачає, що більшість показників, які дозволяє виявити методика, тяжіють до певного критерію.

Також, розглядаючи вищезазначені методики, автори публікації розуміють, що універсальних методів діагностики рівня сформованості критичного мислення немає, хоча б тому, що критичне мислення передбачає наявність елементів логіки, аргументації, рефлексії, гнучкості, систематичності, самостійності тощо, а також творчості і креативності. Основну увагу в оцінці останніх характеристик критичного мислення приділяють

критеріям об'єктивної новизни та оригінальності (Мішхиха, 2014; Туриніна, 2007). Маючи таку кількість елементів та ураховуючи умови невизначеності, критичне мислення характеризується оригінальністю думки і передбачає створення нового або пропонування ефективного, заснованого на послідовних думках і судженнях, обґрунтованого рішення. Тому і з'являються нові методи і методики діагностики рівня сформованості критичного мислення особистості.

Наступне завдання дослідження полягало у визначенні особливостей навчання навичкам критичного мислення осіб старшого віку. Виконуючи це завдання, акцентуємо увагу на тому, що при навчанні осіб старшого віку відповідним навичкам необхідно враховувати певні особливості змін у мисленні. У Національному інституті старіння (США) зазначають, що, з одного боку, деякі зміни в мисленні є поширеними з віком – більш повільне знаходження слів, згадування імен, проблеми з багатозадачністю, відчуття незначного зниження здатності концентрувати увагу тощо. З іншого ж боку, старіння також може призвести і до позитивних когнітивних змін у мисленні. Це підтверджують результати багатьох досліджень, які доводять, що люди похилого віку мають більший словниковий запас і краще розуміють глибину значення слів, ніж молоді люди. Крім того, люди похилого віку все ще можуть робити багато речей, які їм подобалися протягом життя, вивчати нові навички, формувати нові спогади. Також деякі люди у віці 80, 90 років і старше спростовують поширене припущення, що когнітивний спад нерозривно пов'язаний зі старінням, оскільки мають такі ж показники пам'яті, як і люди, що на 20–30 років молодші за них (National Institute on Aging, 2023).

У дослідженні Т. Богдан зазначено, що психологічним чинником збереження у людей старшого віку адекватного рівня мислення постають високий рівень освіченості та активна інтелектуальна діяльність. Звичка людей похилого віку до інтелектуальної роботи виявляється у потребі підтримувати наявний рівень знань та вдосконалювати їх, навчатися чомусь новому, відповідати вимогам суспільства, що постійно змінюється. При цьому, виконання людьми похилого віку навіть складної, але знайомої інтелектуальної діяльності майже ніяк не змінюється. Віковий чинник стає значимим та яскраво вираженим приблизно після 75 років. Звісно, люди старшого віку вчаться повільніше, ніж молодь, але вони у повній мірі здатні до засвоєння нового матеріалу і можуть оволодіти майже усіма навичками (Богдан, 2021).

За даними ГО «Український інститут медіа та комунікації» навчання навичкам критичного мислення осіб старшого віку потребує врахування таких особливостей:

- формування невеликих навчальних груп з урахуванням рівня навичок і досвіду учасників;
- асоціювання з позитивним та успішним досвідом на початковому етапі навчання;
- емпатійність викладача як інструмент заохочення людей старшого віку до навчання;
- чітка структурованість і дозованість навчального матеріалу, його адаптованість до кожної вікової групи;
- важливість спілкування й особистої взаємодії.

Перспективним є застосування «горизонтальної» моделі навчання (за принципом «рівний – рівному») навичкам критичного мислення і медіаграмотності осіб старшого віку, відповідно до якої у якості «медіаторів знань» постають підготовлені і технічно досвідчені люди похилого віку, які навчають інших літніх людей.

Також слід враховувати певні особливості внутрішньо перемішених осіб (ВПО) старшого віку:

- нерозкриття особистої інформації (статус ВПО, звідки переміщення тощо);
- обережність у наведенні прикладів і кейсів, враховуючи емоційну вразливість відповідної категорії громадян;
- змішування груп, а не їх поділ на окремі групи ВПО і жителів місцевих громад (Медіаграмотність для людей старшого віку, 2023).

Враховуючи сучасні тенденції використання в освітній і професійній сферах генеративного штучного інтелекту (ГШІ), перш ніж виокремити особливості застосування такого інструменту у роботі з людьми старшого віку в контексті навчання відповідної категорії громадян навичкам критичного мислення, звернемо увагу на дослідження Н.-Р. Lee, А. Sarkar, L. Tankelevitch та ін. У цьому дослідженні взяли участь різні вікові категорії працівників, у тому числі і люди віком 55+. Отримані результати засвідчили, що хоча ГШІ і може підвищити ефективність роботи працівників, але він також може потенційно призвести до довгострокової надмірної залежності від інструменту та зниження навичок самостійного вирішення проблем. Вища впевненість працівників у здатності ГШІ виконувати завдання пов'язана з меншими зусиллями, спрямованими на критичне мислення. Під час використання інструментів ГШІ зусилля, що вкладаються в критичне мислення, зміщуються:

- зі збору інформації на її перевірку;

– від вирішення проблем до інтеграції відповідей ГШІ;

– від виконання завдань до їхнього управління (Lee, Sarkar, Tankelevitch, Drosos, Rintel, Banks & Wilson, 2025).

Враховуючи вищезазначене, особливість використання інструментів ГШІ для підтримки критичного мислення людей похилого віку полягає в тому, що їх необхідно розробляти шляхом усунення бар'єрів, пов'язаних з обізнаністю, мотивацією і здібностями людей відповідної вікової категорії.

Висновки. Отже, обґрунтування вибору діагностичного інструментарію завжди повинно відповідати певним критеріям. При обґрунтуванні діагностичного інструментарію щодо визначення рівня сформованості критичного мислення у людей похилого віку враховано показники стереотипності, гнучкості, самостійності мислення, операцій і механізмів критичного мислення, сформованості умінь працювати з інформацією з метою вирішення проблем, мовно-розумової креативності, особистісної рефлексії, емоцій і поведінки, психологічних ресурсів особистості, здатності до самоконтролю і соціальної активності, які відповідають ціннісно-потребовому, гностично-процесуальному і регулятивно-оцінювальному критеріям. У пропонуваному діагностичному інструментарії, крім методик українських авторів, також пропонується модифіковані зарубіжні тести і методики, які відповідають українським реаліям.

При виокремленні особливостей навчання осіб старшого віку навичкам критичного мислення враховано зміни у мисленні, які є поширеними з віком, та показники, які сприяють збереженню адекватного рівня мислення. Зокрема, акцентовано увагу на потребі врахування таких особливостей навчання осіб старшого віку навичкам критичного мислення, як: формування невеликих навчальних груп з урахуванням рівня навичок і досвіду учасників; асоціювання з позитивним та успішним досвідом на початковому етапі навчання; емпатійність викладача та доцільність застосування «горизонтальної» моделі навчання; чітка структурованість і дозованість навчального матеріалу, його адаптованість до кожної вікової групи; важливість спілкування та особистої взаємодії; використання інструментів ГШІ для підтримки критичного мислення шляхом усунення бар'єрів, пов'язаних з обізнаністю, мотивацією і здібностями людей похилого віку. Також виокремлено особливості навчання внутрішньо переміщених осіб у відповідному віці: конфіденційність особистої інформації; врахування емоційної враз-

ливості відповідної категорії громадян; спільне навчання ВПО і жителів місцевих громад у групі.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у пошуку технологічних рішень

навчання навичкам критичного мислення різних груп населення з урахуванням вікових характеристик, індивідуальних особливостей учасників певної групи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан Т. В. Особливості пізнавальних процесів у людей похилого віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2021. Вип. 4. С. 33–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.6>
2. Бугерко Я. М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі: дис. ... канд. психол. наук: 10.00.07 / РВНЗ «Крим. гуманіт. ун-т». Одеса, 2009. 255 с.
3. Веріжнікова А. А. Критичне мислення як інструмент протидії маніпулятивному впливу ЗМІ на жінок похилого віку: кваліф. робота ... бакалавра: 053 «Психологія» «Екстремальна та кризова психологія» / наук. кер. Г. О. Склярова. Київ; ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2024. 68 с.
4. Курило В. С., Степаненко В. І. Критичне мислення як складова резистентності до маніпулятивного впливу і резильєнтності особистості в умовах війни. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 62. Т. 2. С. 131–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.25>
5. Курова А. В. Технологічний підхід в дослідженні психологічного здоров'я молоді в умовах невизначеності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. Вип. 2. С. 46–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.9>
6. Медіграмотність для людей старшого віку (60+). Аналітичний звіт. Київ, ГО «Український інститут медіа та комунікації», 2023. 65 с.
7. Міщиха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості: монографія. Івано-Франківськ, 2014. 406 с.
8. Мукій Т. В. Сучасні психологічні технології діагностики рефлексивності. *Наука і освіта*. 2012. № 9. С. 153–157.
9. Ткаченко Л. Дослідження рівня сформованості критичного мислення майбутнього вчителя початкової школи. *Наукові записки*. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип. 141 (1). С. 150–154. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pedagogy/141_1.pdf#page=150 (дата звернення: 09.05.2025).
10. Туриніна О. Л. Психологія творчості : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 160 с.
11. Штепа О. С. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. 2018. №39. С. 380–399. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399>
12. Яковенко О.В. Інтелект та мислення. Психологічний практикум: метод. посіб. Київ: ТОВ «НВП ІНТЕРСЕРВІС», 2017. Ч. 1. 48 с.
13. Amnesty International. «У мене був дім»: люди похилого віку в Україні та їхній досвід війни, переміщення і доступу до житла. 2022. URL: <https://sal0.li/2a0A8e7> (дата звернення: 11.05.2025)
14. Batista I. T. P., Queiroz K. M., de Souza Menezes C. E., Junior A. A. P., Marçal E. Development of a digital memory and learning test for elderly individuals. *BMC Geriatr*. 2025. Vol. 25. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12877-024-05421-3>
15. Borders C., Sajjadi S. A. Diagnosis and Management of Cognitive Concerns in the Oldest-Old. *Curr Treat Options Neurol*. 2021. Vol. 23. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11940-021-00665-5>
16. Coursera. Cognitive Skills: What They Are, Why They Matter, and How They're Used. 2025. Retrieved from <https://www.coursera.org/articles/cognitive-skills>
17. Help Age International. Older people on the edge of survival in eastern Ukraine. 2022. Retrieved from <https://www.helpage.org/news/older-people-on-the-edge-of-survival-in-eastern-ukraine/>
18. Hossová M., Švecová, M. The effect of educational interventions on the level of critical thinking skills of seniors: a case study. *Revista Conrado*. 2024. Vol. 20. № 101. P. 228–232. Retrieved from <https://sal0.li/C16252d>
19. National Institute on Aging. How the Aging Brain Affects Thinking. 2023. Retrieved from <https://sal0.li/11cA6D3>
20. Niechcial M. A., Vaportzis E., Gow A. J. People's views on preserving thinking skills in old age. *Educational Gerontology*. 2019. Vol. 45. № 5. P. 341–352. DOI: <https://doi.org/10.1080/03601277.2019.1627054>
21. Jiang S., Li P. Current Development in Elderly Comprehensive Assessment and Research Methods. *BioMed Research International*. 2016. DOI: <http://dx.doi.org/10.1155/2016/3528248>
22. Lee H.-P., Sarkar A., Tankelevitch L., Drosos I., Rintel S., Banks R., Wilson N. The Impact of Generative AI on Critical Thinking: Self-Reported Reductions in Cognitive Effort and Confidence Effects from a Survey of Knowledge Workers. 2025. *CHI '25: Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (April 26 – May 01, Yokohama, Japan). ACM, New York, NY, USA. DOI: <https://doi.org/10.1145/3706598.3713778>
23. Park N., Peterson C. Character Strengths: Research and Practice. *Journal of College and Character*. 2009. Vol. 10. Issue 4. DOI: <https://doi.org/10.2202/1940-1639.1042>
24. Tavares-Júnior J. W. L., de Souza A. C. C., Alves G. S., Bonfadini J. C., Siqueira-Neto J. I., Braga-Neto P. Cognitive Assessment Tools for Screening Older Adults with Low Levels of Education: A Critical Review. *Frontiers in Psychiatry*. 2019. Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00878>

REFERENCES

1. Bohdan, T. V. (2021). Osoblyvosti piznavalnykh protsesiv u liudei pokhyloho viku [Features of cognitive processes in the elderly]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Psykholohiia, 4. 33–36. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.6> [in Ukrainian].
2. Buherko, Y. M. (2009). Psykholohichna dynamika rozghortannia refleksyvykh protsesiv u modulno-rozvyvalnomu osvithomu tsykli [Psychological dynamics of the development of reflective processes in a modular-developmental educational cycle]: PhD thesis. RVNZ “Krym. humanit. un-t”. Odesa [in Ukrainian].
3. Verizhnikova, A. A. (2024). Krytychne myslennia yak instrument protydii manipulyativnomu vplyvu ZMI na zhinok pokhyloho viku [Critical thinking as a tool for countering the manipulative influence of the media on elderly women]: bachelor’s thesis. VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK». Kyiv [in Ukrainian].
4. Kurylo, V. S., & Stepanenko, V. I. (2023). Krytychne myslennia yak skladova rezystentnosti do manipulyativnoho vplyvu i rezylentnosti osobystosti v umovakh viiny [Critical thinking as a component of personal resistance to manipulative influence and resilience in war conditions]. *Innovatsiina pedahohika*, 62 (2). 131–134. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.25> [in Ukrainian].
5. Kurova, A. V. (2022). Tekhnolohichni pidkhid v doslidzhenni psykholohichnoho zdorovia molodi v umovakh nevyznachenosti [Technological approach in researching the psychological health of youth in conditions of uncertainty]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Psykholohiia, 2. 46–50. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.2.9> [in Ukrainian].
6. Medihramotnist dlia liudei starshoho viku (60+). Analitychnyi zvit (2023) [Mediliteracy for older people (60+). Analytical report]. Kyiv: HO «Ukrainskyi instytut media ta komunikatsii» [in Ukrainian].
7. Mishchukha, L. P. (2014). Tvorchyi potentsial osobystosti u period piznoi doroslosti [The creative potential of the individual in late adulthood]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
8. Mukii, T. V. (2012). Suchasni psykholohichni tekhnolohii diahnozyky refleksyvnosti [Modern psychological technologies for diagnosing reflectivity]. *Nauka i osvita*, 9. 153–157 [in Ukrainian].
9. Tkachenko, L. (2015). Doslidzhennia rinvia sformovanosti krytychnoho myslennia maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly [Research on the level of critical thinking of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky*. Seria: Pedahohichni nauky, 141 (1). 150–154. Retrieved from https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pedagogy/141_1.pdf#page=150 [in Ukrainian].
10. Turynina, O. L. (2007). Psykholohiia tvorchosti [Psychology of creativity]. Kyiv : MAUP [in Ukrainian].
11. Shtepa, O. S. (2018). Opytuvalnyk psykholohichnoi resursnosti osobystosti: rezultaty rozrobky y aprobatzii avtorskoї metodyky [Questionnaire of psychological resourcefulness of the individual: results of development and testing of the author’s methodology]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, 39. 380–399. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.380-399> [in Ukrainian].
12. Yakovenko, O. V. (2017). Intelkt ta myslennia. Psykholohichni praktykum [Intelligence and Thinking. Psychological Workshop]. Part. 1. Kyiv: TOV «NVP INTERSERVIS» [in Ukrainian].
13. Amnesty International (2022). «U mene buv dim»: liudy pokhyloho viku v Ukraini ta yikhni dosvid viiny, peremishchennia i dostupu do zhytla [“I had a home”: Elderly people in Ukraine and their experiences of war, displacement and access to housing]. Retrieved from <https://salol.li/2a0A8e7> [in Ukrainian].
14. Batista, I. T. P., Queiroz, K. M., de Souza Menezes, C. E., Junior, A. A. P., & Marçal, E. (2025). Development of a digital memory and learning test for elderly individuals. *BMC Geriatr*, 25. <https://doi.org/10.1186/s12877-024-05421-3>
15. Borders, C., & Sajjadi, S. A. (2021). Diagnosis and Management of Cognitive Concerns in the Oldest-Old. *Curr Treat Options Neurol*, 23. <https://doi.org/10.1007/s11940-021-00665-5>
16. Coursera (2025). Cognitive Skills: What They Are, Why They Matter, and How They’re Used. Retrieved from <https://www.coursera.org/articles/cognitive-skills>
17. Help Age International (2022). Older people on the edge of survival in eastern Ukraine. Retrieved from <https://www.helpage.org/news/older-people-on-the-edge-of-survival-in-eastern-ukraine/>
18. Hossová, M., & Švecová, M. (2024). The effect of educational interventions on the level of critical thinking skills of seniors: a case study. *Revista Conrado*, 20 (101). 228–232. Retrieved from <https://salol.li/C16252d>
19. National Institute on Aging (2023). How the Aging Brain Affects Thinking. Retrieved from <https://salol.li/11cA6D3>
20. Niechcial, M. A., Vaportzis, E., & Gow, A. J. (2019). People’s views on preserving thinking skills in old age. *Educational Gerontology*, 45 (5). 341–352. <https://doi.org/10.1080/03601277.2019.1627054>
21. Jiang, S., & Li, P. (2016). Current Development in Elderly Comprehensive Assessment and Research Methods. *BioMed Research International*. <http://dx.doi.org/10.1155/2016/3528248>
22. Lee, H.-P., Sarkar, A., Tankelevitch, L., Drosos, I., Rintel, S., Banks, R., & Wilson, N. (2025). The Impact of Generative AI on Critical Thinking: Self-Reported Reductions in Cognitive Effort and Confidence Effects from a Survey of Knowledge Workers. In *Proceedings of the 2025 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI '25)*. ACM, New York, NY, USA, Article 1121, 1–22. <https://doi.org/10.1145/3706598.3713778>
23. Park, N., & Peterson, C. (2009). Character Strengths: Research and Practice. *Journal of College and Character*, 10. (4). <https://doi.org/10.2202/1940-1639.1042>
24. Tavares-Júnior, J. W. L., de Souza, A. C. C., Alves, G. S., Bonfadini, J. C., Siqueira-Neto, J. I., & Braga-Neto, P. (2019). Cognitive Assessment Tools for Screening Older Adults with Low Levels of Education: A Critical Review. *Frontiers in Psychiatry*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2019.00878>